

pozitívne i negatívne dopady prídomového hospodárstva do osobnej i spoločenskej sféry, je významná z ekonomického i sociálneho hľadiska.

K informatívnym a inšpiratívnym príspevkom čísla patrí materiál J. Urama a D. Uramovej pod názvom *Sociologický výskum a riadenie kultúry v meste a v oblasti*. Získané poznatky o možnom vývoji kultúrnych aktivít obyvateľstva Detvy i skúsenosti z využitia sociológie územnými stranickými a štátnymi orgánmi určite stoja za pozornosť.

Posledné číslo Sociológie 1985 zahájilo seriál statí z dejín sociologického myslenia. Úvodný príspevok A. Siráckeho poskytuje prehľadnú informáciu o mieste, úlohe a pôsobení DAVu vo vtedajšej spoločenskej štruktúre Slovenska. Cenné je podľa môjho názoru zhodnotenie aktuálnosti odkazu davistov.

Pri dôkladnom štúdiu 17. ročníka Sociológie neujdu pozornosti čitateľa recenzie S. Szomolányiovej a O. Mošnera. Autori analyticky, s hlbokou znalosťou sa vyjadrujú k zvolenej tematike. Široké teoretické zázemie im umožňuje objektívne a erudovane posudzovať recenzované materiály.

Pre sociologické periodikum vydávané v SAV je charakteristická aj skutočnosť, že besedy u okrúhleho stolu redakcie na spoločensky vážne témy sa stávajú integrálnou zložkou vedeckej publicistiky a významným príspevkom k diskusiám ovplyvňujúcim sociologickú vedu.

Obsah Sociológie v uplynulom roku ponúkol mnohé príspevky, ktoré sa dotýkali problematiky spojenej najmä s teoretickým rozvojom vlastnej vedy. Súčasne čitateľ našiel i state konfrontujúce výsledky poznania a potrieb spoločenskej praxe.

Recenzovaný ročník tak prináša významné materiály určené nielen sociologickej verejnosti, ale i ďalším odborníkom v oblasti spoločenských vied, najmä tým, ktorí usilujú o interdisciplinárne prístupy.

Ján Mišovič

27. ročník Demografie

Z bohatého obsahu čtvrtletníku *Demografie* v roce 1985 doporučujeme pozornosti sociologické veřejnosti především stati věnované přímo sociologické problematice, po případě stati, jež se sociologickou problematikou těsně souvisejí nebo na ni navazují. Charakter současného společenského vývoje akceleruje růst podílu „společenského obsahu“ na úkor „biologického obsahu“ populačních procesů a jejich vývoje v procesu budování rozvinutého socialismu; tyto proměny nutně ústí do situace, kdy část obsahu časopisu věnovaná sociologii populačních procesů nabývá na významu, ať již co do podílu publikovaných článků, tak i co do jejich závažnosti pro poznání pravidelnosti, resp. zákonitostí těchto procesů.

Z tohoto hlediska je nutné uvést na předním místě dvě stati, jejichž těžiště je věnované problematice vývoje materiálních předpokladů životní úrovně rodin a domácností v kontextu jednotlivých fází životního cyklu.

V článku *Rodinná výchova mládeže z hlediska potřeb budoucí mladé rodiny* rozebírá E. Rendlová vzájemnou vazbu uspokojování potřeb a naplňování potřeb ve složitém věkovém pásmu v období od konce puberty do počátku osamostatňování jednotlivce, do konstituování jeho vlastní rodiny. Na základě analýzy víceméně tradičního typu informací ze sociologického průzkumu o materiálních podmínkách života, vybavenosti domácností různých kategorií domácností podle věku rodičovské generace, včetně svobodných jednotlivců, dochází Rendlová k novým poznatkům o rozdílném vývoji příjmů a potřeb, především pak o důsledcích tohoto rozdílu pro schopnosti mladých rodičů vyrovnat se se svou novou životní rolí. Obecnou platnost uvedených tvrzení pro současný období vhodně doplňují i hodnocení údajů o některých činnostech a o postojích mládeže, údajů, jež se těsně váží na plnění povinností spojených s jejich sociálním a ekonomickým osamostatňováním, resp. s konstituováním a fungováním jejich budoucích vlastních rodin.

Pomocí neotřelého a zřejmě originálního interpretačního aparátu formuluje autorka názor, že obecně akceptovaný fakt přerozdělování prostředků mezi generacemi má své velmi problematické stránky, především z hlediska zpomalování formování osobnostní zralosti mladých manželů a oslabování jejich schopnosti nést odpovědnost za ekonomické zajištění potřeb své vlastní rodiny, stejně jako odpovědnost za prokreaci a výchovu svých dětí. Některá tvrzení zřejmě vyvolají polemiku ze strany zastánců osvědčených výkladových schémat, ale to je riziko, jež je s přinášáním nových myšlenek spojeno téměř vždy.

Ve studii *Dynamika příjmů v životním cyklu rodiny* předkládá J. Večerník výsledky zkoumání nesouběžnosti vývoje příjmů a potřeb z hlediska střídání životních cyklů (stáří) domácnosti. Potřeby jednotlivců se s věkem mění, příjmy rovněž, ale

období maximálních potřeb je zpravidla obdobím minimálních příjmů. Pozornost čtenáře vzbudí úspěšný pokus o nepřímé zachycení vývoje příjmů domácnosti podle věkových quasi kohort, demonstrující vícerozměrnost vývoje příjmů domácností v longitudinálním pohledu. Cenné autorovy závěry nemění, ale značně zpřesňují a rozšiřují dosavadní představy o vývoji příjmů a o vývoji podmínek pro redistribuci prostředků, o homogenizaci mezníků životního cyklu, o zvýrazňování specifík jednotlivých fází životního cyklu. Při tvrzení o prodloužení životního cyklu v souvislosti s prodloužováním střední délky lidského života se autor dopustil nepřesnosti, (1) jež má však vzhledem k zaměření studie okrajový význam.

Stručný rozbor sociálně třídních, vzdělanostních, sídelních a národnostních diferencí v počtech dětí v kontextu věku a rodinného stavu v ČSR a v SSR na základě výsledků sčítání 1980 přináší M. Kučera ve stati *Rozdíly v úrovni plodnosti* (diferenční plodnost). Při nižších počtech dětí u žen sčítaných v roce 1980 se podle zjištění autora udržují difference mezi různými skupinami obyvatelstva. Nejvýraznější to lze ukázat na rozdílech v závislosti na ekonomické aktivitě, příslušnosti ke společenské skupině, národnosti a velikosti sídel.

Autorská trojice V. Schüller, J. Prokopec a Z. Dytrych hodnotí v článku *Dítě jako objekt v rozvodovém procesu* sociálně psychologické aspekty zátěže rozvedených rodičů, vyplývající ze soudních sporů o svěřené dítě do výchovné péče, o úpravu styků s dítětem a o výživné na dítě. Studie je založena na základě dat longitudinálního výzkumu pražských rozvedených dvojic s nezletilými dětmi. V řadě zkoumaných případů rozvod nepředstavuje, jak se obecně předpokládá, vyřešení životních problémů ve smyslu obratu k lepšímu za cenu radikálního řezu. Naopak, často je rozvod počátkem vzniku problémů nových, bývalí manželé často pokračují ve svých konfliktech i po rozvodu a zneužívají k tomu svých dětí. Taková situace nejen komplikuje proces stabilizace a zklidňování vztahů mezi bývalými manželi a možnost jejich zakotvení v nových vztazích, ale především problematizuje obecně tradované „vyřešení“ problémů výchovy dětí rozvodem: děti a jejich duševní vývoj těmito spory trpí nejvíce.

V článku *Mezigenerační vztahy* uvádí R. Hlucháňová některé výsledky československých dat mezinárodního srovnávacího výzkumu velkoměstské rodiny jako faktoru reprodukce sociální struktury společnosti. Oddělené bydlení a rozpad vícegeneračního soužití nevede k oslabení mezigeneračních vztahů uvnitř širší rodiny, dává jim pouze novou, kooperativnější podobu. Autorka vyjadřuje názor, s nímž je možné v zásadě souhlasit, že v současné sociologii se kladě více důrazu na materiální obsah mezigeneračních vztahů na úkor obsahu duchovního. Význam přenosu postojů, názorů a hodnot a kulturních tradic od jedné generace ke druhé dosud není dostatečně doceněn.

Vzhledem k současnému akcentu značné části výzkumných prací na různé aspekty ekologické problematiky zaujmou čtenáře Demografie dvě studie věnované regionálním diferencím v úmrtnosti. Studie A. Andrlého, V. Srba a M. Franclové *Úmrtnost obyvatelstva ČSSR podle okresů* je založena na hodnocení střední délky lidského života podle okresů za období 1980/81. Studie P. Čtrnácta *Regionální rozdíly v úmrtnosti v letech 1980–1981* vychází z analýzy standardizovaných měr úmrtnosti podle věku.

Těžiště obsahu a významu obou studií je věnováno stejnému fenoménu na stejném území, při stejném územním členění (podle okresů) ve stejném období. Obě použité metody zkoumání jsou adekvátní zkoumanému jevu. Základní výsledky jsou shodné: (1) Diferenciace úmrtnosti je stále vysoká; (2) celková úmrtnost v SSR je poněkud nižší než v ČSR, ale kojenecká úmrtnost je v SSR vyšší: úmrtnost středního a staršího věku je tudíž v ČSR zřetelně vyšší než v SSR; (3) v pásmu severozápadních pohraničních okresů je nejvyšší úmrtnost v ČSSR. Přesto však nalezneme u výsledků těchto dvou studií značné rozdíly: standardizovaná úmrtnost celé řady okresů, především většiny jihoslovenských okresů je nižší, než odpovídá jejich poměrně nízké střední délce lidského života. U jiných okresů (např. Domažlice, Děčín, Liberec, Louny) pozorujeme difference v opačném smyslu. P. Čtrnáct ve své (později publikované) studii hledá vysvětlení na základě diferencí v použité metodě.

Přestože jsou obě studie, věnované společensky závažné problematice, kvalitně zpracovány, při jejich čtení se nelze ubránit otázkám, jak vlastně probíhá proces územní diferenciace úmrtnosti, která z metod je správná v případě rozdílu atd. Podle názoru recenzenta je chybou redakce, že byly obě studie uveřejněny separátně bez syntetizujícího výkladu.

(1) Střední délka lidského života se za poslední čtvrtstoletí v ČSSR prakticky nezměnila, rovněž změny sňatkového věku nemohou mít význam, jenž jim autor přikládá.

J. Koubek a J. Kazdová analyzují ve stati *Územní diferenciacie plodnosti žen v Československu a její změny v průběhu sedmdesátých let* srovnávací indexy fertility pro roky 1970 a 1980. Autoři dokumentují dynamiku procesu teritoriální homogenizace plodnosti, včetně zanikání rozdílů mezi ČSR a SSR.

L. Fialová se ve stati *Příspěvek k vývoji plodnosti v českých zemích* zabývá procesem difúze poklesu plodnosti v ČSR v průběhu posledního století. Rozebírá ekonomické, sociální, demografické a geografické souvislosti tohoto procesu, jehož tempo vrcholilo okolo roku 1900.

Stať P. Horské *Rozdíl v úmrtnosti mužů a žen z hlediska historické demografie* obsahuje více, než slibuje v názvu. Horská konstatuje na základě interpretace faktografického materiálu, že tradicí sociálního vývoje Evropy byla vysoká nadúmrtnost žen. Ta se teprve okolo přelomu století začala snižovat. K vyrovnání došlo v období po 1. světové válce, a od té doby naopak postupně roste nadúmrtnost mužů. Příčiny jsou tři: (1) U žen se mnohem více projevil pokles úmrtnosti v souvislosti s potlačujícím infekčním onemocněním; (2) u mužů došlo k prudkému vzrůstu úmrtnosti na vnější příčiny; (3) emancipace žen zlepšila podmínky jejich života a práce. Zlepšení péče o těhotné a o rodičky mělo však podle názoru Horské na vývoj nadúmrtnosti menší význam, než se mu obvykle přisuzuje.

Obsah článků 27. ročníku Demografie doplňují dvě stati pojednávající o vývoji naší statistiky, a to článek V. Srba *Dvěřet let statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích* a článek J. Podzimka *Čtyřicet let rozvoje československé statistiky*.

Závěrem chceme podat stručnou informaci o čtyřech kolektivních příspěvcích, podávajících v informativní a koncentrované podobě přehled o průběhu vědeckých setkání formou zkrácených referátů. Jedná se o XV. konferenci Čs. demografické společnosti *K současným aspektům kvality populačního vývoje*, dále o XVI. konferenci Čs. demografické společnosti *Světový rok mládeže*, o mezinárodní konferenci *Migrace a osídlení v socialistických zemích* a o konferenci *Problémy vývoje rodiny*. Rozsah této recenze nám nedovoluje zabývat se obsahem příspěvků, domníváme se však, že vzhledem ke komplexnosti přístupu při výběru referátů především obou konferencí ČSDS představují uvedené stati cenné informace nejen pro demografy a sociology, ale i pro odborníky celé řady sousedních oborů.

27. ročník Demografie seznamuje čtenáře s tituly publikační produkce z oblasti populačního vývoje, z toho ale pouze se 4 tituly tuzemskými. Rozhodující část zájmu recenzentů představuje produkce socialistických zemí (10 titulů), menší zájem byl věnován publikacím kapitalistických zemí (2 tituly) a mezinárodních organizací (2 tituly).

Ivan Lesný

M. Matouš: K povaze a příčinám změn v ideologickém zápase

Praha, Svoboda—Pravda 1985, 336 s.

Zápas sil společenského pokroku a sil, které by chtěly uchovat přežívající společenský řád, objektivně odsouzený k zániku, nabývá stále více na ostrosti. Buržoazní společnost usilovněji a vynalézavěji, obratněji než kdykoli předtím, využívá všech forem, jež mohou zpomalit či změnit život v socialistických zemích. Snad nejvyhroceněji lze tento proces pozorovat v oblasti ideologického zápasu.

Jestliže chceme ofenzivně působit ve svém vlastním sociálním prostředí a také při ovlivňování zahraniční veřejnosti, musíme být vybaveni hlubokou znalostí současných metod, technik a taktiky protivníkovy propagandy, znalostí všech forem ideologického boje. Úspěšně se o to pokouší člen korespondent ČSAV Milan Matouš ve své nové knize *K povaze a příčinám změn v ideologickém zápase*, kterou koncem roku 1985 vydala Svoboda a Pravda v edici *Kritika buržoazní ideologie a revizionismu*. Tato edice je společně vydávána nakladatelstvími socialistických zemí a obsahuje aktuální práce, které analyzují a zevšeobecňují kritické poznatky o nejnovějších koncepcích a praxi nepřátel socialismu v ideologii, ekonomice a politice.

Matoušova kniha tomuto zaměření edice plně vyhovuje. Je aktuální, podnětná, zobecňující, přinášející inspiraci pro konkrétní společenskou praxi celé široké sféry ideologického boje.

Autorem úvodem konstatuje, že „v podmínkách vyhrocení třídního boje ve světovém měřítku se rychle mění intenzita, obsah i metody ideologického boje. Pochopit podstatu těchto změn vyžaduje nalézt trvalé v proměnném, nezaměňovat jedno s druhým. Nelze podléhat falešnému dojmu, že ideologický boj je prakticky stále stejný, i když jeho podstata a třídní cíle se skutečně nemění. Ale nelze propadat ani před-